

Самур

№ 5 (321) 2018-йисан 29-июнь

1992-йисан январдилай акъатзава

Цийивилер

www.samurpress.net

И ЧИЛ ХАЙИ ДИГЕ Я

Яракьлу къуватрин 100 йис

1918-йисан 26-июндиз къилди Азербайжан корпус арадал гъанай. 1998-йисуз Гъейдар Алиева къул члугур фармандиввал гъар йисан

26-июнь Азербайжандин Яракьлу Къуватрин Югъ хъиз къейд ийизва. Алай йисан 26-июндиз чи республикадин агъалийри Яракьлу Къуватрин 100 йисан юбилей гегъеншдиз къейд авуна.

Азербайжан Республикадин Президент, Яракьлу Къуватрин Къилин Командан Илгъам Алиева лагъайвал, алай вахтунда Азербайжандин къушун гзаф гужлу я ва адавай эрменийри чапхуннавай чилер азад авуна чи пайдах Ханкендида, Шушада хкажиз жеда.

Президентди лагъайвал, гужлу гьукуматдихъ гужлу Яракьлу Къуватарни хъана къанзава. Азербайжандин къушун гила гзаф гужлу хъанва, ам алай аямдин виридалайни хъсан яракьралди, техникадалди таъминарнава. И рехъ мадни давамар хъийида, гьукуматди къушун генани къуватлу хъун паталди герек тир вири жуьредин алахъунар ийида.

Шарвилидин сувар

Алай йисан 30-июндиз Дагъустан Республикадин къадим Ахцегъ шегъерда 19 лагъай гъилера Шарвилидин сувар къиле фида. Чи тиварван авай ватангъли Имам Яралиеван теклифдалди ва адан регъбервилек кваз кардик кутур и зурба мярекат лезги халкъдин сувариз элкьвенва ва Дагъустандин къеце патазни сейли хъанва.

Сувар гурлуз къиле тухун патал Ахцегъа гъазурвилер аквазва. Виликан вахтара хъиз гилани мугъманар хъсандиз къабулунихъ, мярекатдин программа кутугайди хъунухъ ялзава. И гъилерани мярекатдиз атанвайбур «Келед хивез» акъахда. Ахпа Валентин Эмирован тиварунихъ галай багъда митинг ва концерт къиле фида. Ахцегъин музейдини гъа юкъуз вичин раklarар мугъманриз ачухарда. Майдандал гъилин къвалахрин, музейдин экспонатрин выставкаяр тешилда. Дагъустандин чара-чара районрай, гъакни къецепатан уьлквейрай атай мугъманар патал къулай шартлар арадал гъида.

Цийи ахъайдай чка

Азербайжанди Россиядихъ галаз сергъятдал цийи ахъайдай чка эцигна кардик кутада. Им Хачмазин таможнядин идарадиз табиий тир Ханоба пункт я. Ада сергъятдилай генани гзаф инсанар ахъайдай мумкинвал гуда. Ина килигна ахъайзавай улакьдин такъатриз Россиядин патта кихлигдич. Фикирда къунвай кар къилиз акъудун патал талукъ комиссия туькьурнава.

Кцлар райондин Стлур куьр

MILLI MƏCLISƏ NÖVBƏTİ MƏKTUB

BİR DAHA ƏXLAQ POLISI HAQQINDA

Rusiyada futbol üzrə dünya çempionatı keçirilən bu günlərdə Feysbukun yayımladığı kadrlar bütün izləyiciləri heyətləndirdi: yapon futbol azarkeşləri öz komandalarının kolumbiyalılar üzərində qələbəsindən sonra könüllü şəkildə stadionda təmizlik işləri görürdülər. Bir sıra ölkələrdə futbol fanatlarının oyundan sonra qarışıqlıq, xaos törətdikləri bir vaxtda yaponlar öz mədəniyyətləri ilə hər kəsi mat qoydular.

Həmin kadrlara tamaşa edərkən gözlərim önündə Bakının mərkəzində, Milli Elmlər Akademiyasının parkında hər gün səhər tezdən üzləşdiyim bir mənzərə canlandı. Hər skamyanın qarşısında tum qalaqları, boşaldılmış su və şirə şüşələri, kağız tullantıları, ərzaq qalıqları...

Hər axşam buraya gələn insanlar – yaşlılar, cavanlar, uşaqlar sanki nətəmizlik yaratmaq yarışına çıxırlar. Haqqında söhbət gedən bağda aramsız olaraq tum çirtlayanlar, skamyaların yanında zibil qabı qoyulmasına baxmayaraq, tör-töküntünü yerə atanlar, iri gövdəli ağacların və kolların arxasını ayaqyoluna çevirənlər o qədərdir ki, saymaqla qurtarmaz. İş-ışayət, kimsə bu adamlara irad tutsa, onu elə borclu çıxararlar ki, gəl görəsən.

Bu yaxınlarda İngiltərədən gəlmiş bir jurnalist tanışım ilə həmin parkda rastlaşdım. O, gördüyü mənzərədən sarsılmışdı, mən isə utandığımdan deməyə söz tapmırdım. Növbəti günü səhər tezdən həmin jurnalistin bağda skamyaların qarşısındakı zibil qalaqlarını xidmətçilərin necə yığışdırdığını kamerası ilə çəkdiyini görəndə xəcalət hissi məni üzdü.

Təəssüf ki, son illər evlərin eyvan-

larından, məşinlərin pəncərələrindən yerə zibil tullanması, hara gəldi tüpürçək atılması, yol kənarlarına, binaların qabağına zibil dolu bağlamalar qoyulması adı hala çevrilib. İstirahət yerlərində, hətta iş yerlərində hər gün nətəmizlik halları ilə rastlaşıyıq. Belə xoşagəlməz mənzərələrlə üzləşən mədəni və vicdanlı insanları bir sual narahat edir: Paytaxtımızda bu hallara nəzarət edən qurum niyə yoxdur? Onu yaratmaq olmazmı? Axı dünyanın bir çox yerlərində bu sahədə zəngin təcrübə var.

Ətraf mühiti çirkləndiricilərə qarşı inkişaf etmiş ölkələrdə həm inzibati, həm də hüquqi cəzalar tətbiq olunur. Avropada bu sahədə ən sərt qanunvericilik Almaniya məxsusdur. Belə qanunlar ölkənin Cinayət Məcəlləsinin 29-cu bölməsində “Ətraf mühitə qarşı cinayətlər” adı altında qeyd olunmuşdur.

Həmin bölmədə su hövzələrinin, torpağın, havanın çirkləndirilməsinə yönəlmiş qanun pozuntuları zamanı tətbiq olunan cəzalar sadədir. Düşünülmüş şəkildə bu cür qanun pozuntularına yol verənləri 5 ildən 10 ilə kimi, ehtiyatsızlıq üzündən qanunu pozanları isə 3 il həbs cəzası gözləyir.

Sinqapur cərimələr ölkəsi adlandırılır. Burada zibil atanları qərribə cəza gözləyir – onlar küçələrdə xidmətçi işləməyə məcbur edirlər. Yerə siqaret kötüyü atanlar 500 sinqapur dolları (təxminən 390 manat) həcmində cərimə olunurlar. Nəzərdə tutulmamış yerlərdə siqaret çəkənlər min dollar cərimə ödəməlidirlər.

Bu ölkədə saqqız çeynəmək qadağandır. Bunun üstündə tutulanlar 538

manatlarından keçməlidirlər. Ötən əsrin 60-cı illərində ölkənin baş naziri Li Kuan Yunun tətbiq etdiyi ciddi “zibil əleyhinə” qanunlar bu günə kimi işləyir.

Amerikanın Kalqarı şəhəri də dünyanın təmiz şəhərlərindən sayılır. Burada yerə atılmış papiros kötüyünə, məşinin pəncərəsindən tullanmış zibilə görə min dollar həcmində cərimə tətbiqi şəhərin təmizliyinə gətirib çıxarmışdır.

Amerikanın Corcia ştatında pəncərədən çölə tüpürənlər bir neçə yüz dollar həcmində cərimə ödəməlidirlər.

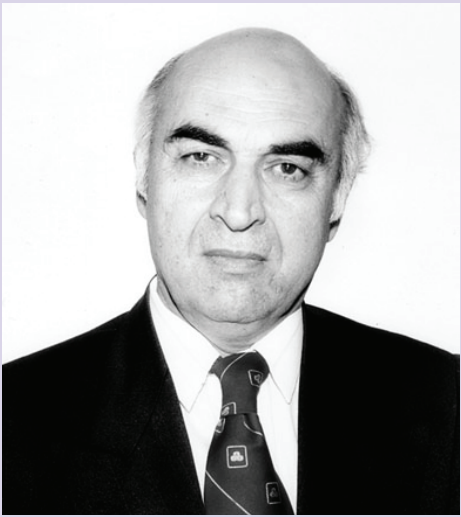
Avstriyada keçən ildən etibarən icimai yerdə boş şüşə qoymağa görə 90 avro cərimə tətbiq olunur. Ev heyvanlarını gəzintiyyə çıxaranlar onların tullantılarını yığışdırmasalar, cərimə ödəməli olacaqlar. Belə misalları çox gətirmək olar.

Dəfələrlə yazdığım, dönə-dönə dediyim təklifi bir daha Milli Məclisin deputatlarına xatırlatmaq istəyirəm: Respublikamızda əxlaq polisi adlı qurum yaratmağın vaxtı çoxdan çatıb. Dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərən, ölkə büdcəsinə xeyir gətirən bu cür qurum olmasa, nadanlar şəhərimizin imicini pozmaqda davam edəcəklər.

Bəzi insanların dünyagörüşünü yalnız gözəl, yaraşlıq parklar salıb onların ixtiyarına verməklə dəyişmək mümkün deyil. Təmizliyə riayət etmək qanunlaşdırılməsə, onu pozanlar cəzalandırılmasa, bu sahədə cərimələr tətbiq olunmasa, nəyəsə nail olmaq mümkün olmayacaq. Bütün vicdanlı insanların ürəyindən olan bu məsələ ilə bağlı qanun qəbul olunmalıdır. Milli Məclis öz qəti sözünü deməlidir!

S.KƏRİMOVA

AMERİKADAN TƏKLİF

Bu günlərdə Bakı Dövlət Universitetinin professoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Həsənbəy Arazova ABŞ-ın dünyada tanınan nüfuzlu jurnallarından biri olan "Fizika və tətbiqi" jurnalının redaksiyası tərəfindən bu jurnalın redaksiya heyətinin üzvü seçilməsi barədə təklif göndərilib. Bu təklifin əsasında H.Arazovun gərgin əməyi sayəsində yaratdığı "Kainatda formalaşan dayanıqlı proseslərin riyazi modelləşdirilməsi" mövzusunda yazdığı elmi əsərləri durur. Belə proseslərin öyrənilməsi hazırda dünya alimlərinin diqqət mərkəzindədir. Bu təklifi H. Arazovun elmi əsərlərinə verilən böyük qiymət kimi başa düşmək lazımdır. O, 100-dən artıq sambalı elmi məqalənin müəllifidir.

Qeyd edək ki, Həsənbəy müəllim son illər Almaniyada nəşr olunan "Təbiət elmlərinin əsasları" elmi jurnalının redaksiya heyətinin üzvü kimi də fəaliyyət göstərir. Alimin elmi uğurları və dünya səviyyəsində tanınması onun həmkarı və həmyerlisi kimi məni çox sevindirir. Həsənbəy Arazov Qusar rayonunun Böyük Muruq kəndində 1940-cı il iyulun 12-də anadan olub. Mən onu qazandığı elmi nailiyyətlər və eləcə də ad günü münasibəti ilə səmimi qəlbədən təbrik edirəm.

Benyaməddin DAVUD,
BDU-nun dosenti

TƏŞƏBBÜS

1907-ci ildə məşhur jurnalist və maarifçi Rəcəb Əmirxanov bir sıra ləzgi maarifçiləri və xeyriyyəçiləri ilə birlikdə cənubi Dağıstanın və şimali Azərbaycanın ləzgi kəndlərində yeni məktəblərin açılmasından ötrü təşəbbüs qaldırmışdı. 7 il ərzində bu təşəbbüs gözəl nəticələr vermiş, neçə-neçə məktəblər tikilib istifadəyə verilmişdi. Bu işdə maarifçilərə 1905-ci ildə Bakıda ləzgi fəhlələrinin yaratdıqları xeyriyyə cəmiyyəti və 1907-ci ildə Quba ləzgilərinin təşkil etdikləri "Pak məclis" xeyriyyə təşkilatı yaxından kömək göstərmişdi.

Həm bu cəmiyyətlərin, həm də Bakının ləzgi xeyriyyəçilərindən Aydunbəy Qayınbəyovun, Asvar Kamalovun, Səlimxan Sileymanovun, Ramazan Camalovun, Dövlətxan Dövlətxanovun və başqalarının, Qubanın ləzgi xeyriyyəçilərindən Abdulla Əfəndinin, Hacı Rəsulun, Cəbrayıl Əfəndinin, Hacı İcaq ağanın və başqalarının vəsaiti hesabına 1907-1914-cü illərdə cənubi Dağıstanın və şimali Azərbaycanın ləzgi kəndlərində 26 məktəb tikilib istifadəyə verilmişdi.

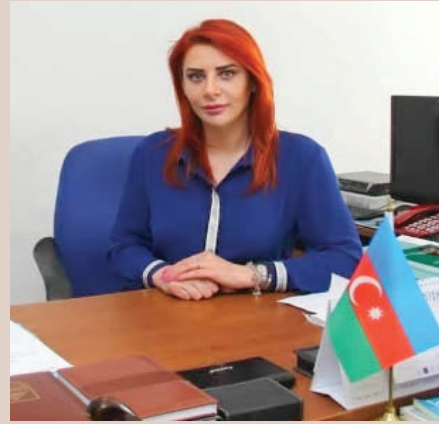
111 il əvvəl qaldırılmış təşəbbüsü davam etdirənlər indi də var. Dağıstanın Suleyman Stalski rayonunun Smur kəndindən olan general Məhəmməd Məhəmməd Şeydayevin oğlu, tibb elmləri doktoru, tanınmış iş adamı Marat Şeydayev 30 milyon manat şəxsi vəsaiti hesabına doğma kəndində ikimərtəbəli yaraşığı məktəb binasını tikdirib istifadəyə verib. O, cənubi Dağıstanın tanınmış iş adamlarını təşəbbüsü davam etdirməyə çağırır.

Məhəmməd KƏRİMOV,
Dağıstan Respublikasının
Suleyman Stalski rayonu

MƏKTƏBİN UĞURLARI

Qusar şəhər 6 saylı tam orta məktəbin şagirdləri son illər qazandıqları uğurlarla müəllimlərini sevindirirlər. Belə ki, bu il XI sinif şagirdi Amid Səfərbəyov AzTV kanalının "Mən azərbaycanlıyam" verilişinin finalçısı olmuşdur. VIII sinif şagirdi Səbinə Nəzərova RF-nin Azərbaycandakı səfirliyinin keçirdiyi rus dili və ədəbiyyatı üzrə respublika olimpiadasının qalibi olmuşdur. VII sinif şagirdi Səbinə Milhacova Ümumdünya Poçt İttifaqının təşkilatçılığı ilə "Azərpoçt" MMC tərəfindən keçirilmiş inşa yazı müsabiqəsinin rayon mərhələsində qalib gəlmişdir. IX sinif şagirdi Aydan Həmidova ümummilli lider H.Əliyevin anadan olmasının 95 illiyi münasibətilə keçirilən yarışmada seçildiyinə görə Azərbaycan Respublikası Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin rəisi general-leytenant Arzu Rəhimov tərəfindən diplomla və qiymətli hədiyyə ilə mükafatlandırılmışdır.

İdman və hərbi-vətənpərvərlik sahəsində məktəbin uğurları ürək açır. "Gənc xilasedici və yangınsöndürən" yarışının rayon turunun qalibi olan bu tədris müs-

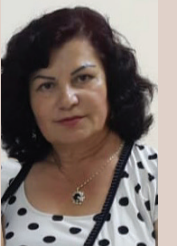

sisəsi RTŞ-nin I dərəcəli diplomuna layiq görülmüşdür. Məktəb həm də "Vətənin müdafiəsinə hazırım" poliatlon çoxnövcüliyü üzrə rayon birinciliyində fərqlənmişdir.

Məktəbin məzunları arasında son illər yüksək balla respublikamızın, eləcə də xarici ölkələrin ali məktəblərinə qəbul olunanların sayı artır. Bu müvəffəqiyyətlərin qazanılmasında həmin təhsil ocağının 90 nəfərlik müəllim kollektivinin, əməkdar

müəllim Nazifət Bağirovanın, müəllimlərdən Maya Fərzəliyevanın, Aliyə Niftəliyevanın, Nəzifə Sultanovanın, Kəmalə Sadıqovanın və başqalarının, eləcə də direktor Nairə Qlıçovanın əməyi böyükdür.

Nairə Rauf qızı Qlıçova Qusar şəhər 2 saylı orta məktəbinin məzunudur. O, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun rus dili və ədəbiyyatı fakültəsini bitirdikdən sonra əmək fəaliyyətinə 6 saylı məktəbdə başlamış, müəllim işləmiş, direktor müavini vəzifəsində çalışmışdır. 2012-ci ildən məktəbin direktoru olan N.Qlıçova peşəkarlığına, təşəbbüskarlığına və tələbkarlığına görə bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə "Tərəqqi" medalı ilə təltif edilmişdir.

Səmayə HACIYEVA,
Qusar Şəhər Təhsil
Şöbəsinin metodisti

KİTABXANALARA BAĞIŞLAYIN!

Hər dəfə doğma kəndimizə - Qusar rayonunun Əvəcuq kəndinə gedəndə yeni nəşr olunmuş kitablarımdan da özümü aparır, onları qardaş və bacılarımla övladlarına hədiyyə edirdim. Doğmalarım da həmin kitabları oxuduqdan sonra qohumlara və qonşulara oxumağa verirdilər.

Son dəfə kənddə olanda, uzun müddət kənd orta məktəbinin direktoru, tədris hissə müdiri işləmiş qardaşım Cəfərin nəvəsi Aynurə məndən qızım Nərmənin niderland dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyi "Holland nağılları" kitabını istədi. "Bizə bağışladığınız kitabı qonşu qızı oxumağa aparmışdı, indi də tapa bilmir," - dedi.

Bu sözlərdən sonra kitablarımı kənd orta məktəbinin kitabxanasına hədiyyə etməyi qərara aldım. Kitabxanada bu kitablardan kəndin bütün uşaqları istifadə edə bilərlər, - deyər fikirləşdim.

Bu yaxınlarda doğma kəndimizə

gedəndə evimizdəki elmi, bədii, uşaqlar üçün yazılmış kitablardan, eləcə də tərtib etdiyim "Niderlandca-azərbaycanca lüğət", "Azərbaycanca-niderlandca danışq kitabı" və "Niderland dili" kitablarımı da məktəb kitabxanasına hədiyyə etdim. Hədiyyələrim arasında yazıçı Sədaqət Kərimovanın "Qusar, qusarlılar, Күлар, күларвияр" kitabı da var idi. Düşündüm ki, doğma rayonumuzun tarixi, etnoqrafiyası, tanınmış insanların haqqında iki dildə yazılmış, maraqlı məlumatlarla zəngin olan bu kitab rayonumuzun bütün kəndlərinin məktəb kitabxanalarında mütləq olmalıdır.

Hədiyyələrim məktəbin müəllim kollektivinin ürəyindən oldu, onlar mənə öz minnətdarlıqlarını bildirdilər.

Budur, yenicə işıq üzü görmüş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr etdiyim "Qarabağ həmişə müharibədədir" (rus dilində) kitabımı da doğma

kəndimin məktəb kitabxanasına hədiyyə etməyə hazırlaşırım.

Mən rayonumuzun ziyalılarına, ilk növbədə Bakıda yaşayan qusarlı alimlərə, yazıçılara, şairlərə müraciət edirəm: nəşr olunmuş əsərlərinizin, tərtib etdiyiniz kitablarınızın bir-iki nüsxəsini məzunu olduğunuz kənd və ya şəhər məktəblərinin kitabxanalarına bağışlayın. Bu, yalnız uşaqları qiraət üçün kitablarla təmin etmək deyil, həm də gözəl nümunə olub məzunlarla məktəbin əlaqələrini möhkəmlətmək kimi tərbiyəvi məqsəd daşıyır.

**Abdulləhim
ƏHMƏDZADƏ,**
yazıçı

Самурдин муьгь кардик кутада

Виликай кьвезмай йисуз Россияни Азербайжан 325 метр яргьивиле авай муькьув галкьурда. 2019-йисан эвелра Самур вацал эцигзавай муьгь кардик кутада. И зурба проектдихь авсиятда эцигунрик алаатай йисан зулуз кьил кутунай. Муькьуьн яргьивал 325 метр, гьяркьуввал 17 метр я. Проект кьилиз акьатун Россиядинни Азербайжандин агьалийри вилив хуьзва. Вучиз лагьайтла цийи муьгь фирягьди жеда. Ада инсанар регьятдиз фин-хтун патал кьулай шартлар арадал гьида. Проект дуьньядин стандартрив кьадаиди хьунухь икь лугьудай мумкинвал гузва. Эцигунар патал 1,2 миллиард манат инвестиция чара авунва. И карда кьве республикади сад хьиз харжар чьугвада.

Пешекарри лугьузвайвал, алай йисуз муькьуьв агакьдалди ракуьн рехьни тухуда. Исятда машинар патал муьгь эцигиз гагьунава. Эцигунрин

Цийивилер

www.samurpress.net

проект гьазурнавайди чи ватанэгли, республикадин лайихлу инженер Натикь Алиева регьбервал гузвай «Gidrotransproyekt» меркездин ММС я. Азербайжандин ва Россиядин экспертриз и проектди кьа гьаф хуш атанва. Эцигунин крар проектдив кьадайвал республикадин лайихлу инженер Эфенди Исмиева регьбервал гузвай «Evtascon» эцигунрин корпорацияди кьиле тухуда.

Сад лагьай милли парк

Дагьустан Республикадин сад лагьай милли парк арадал гьун патал «Самур» тьвар ганвай чьехи проект гьазурнава. Алай йисан 21-июндиз парк тешкилунихь галаз алакьалу яз Докьузпара районда проектдин авторрин, ам кьилиз акьудна кланзавай тешкилатрин чьехибурун, чкадин агьалийрин векилрин иштиракдалди мярекат кьиле фена. Инал парк гьикь тешкилатла, адак гьин чилер акатдатла ва маса месэлаяр гьялна.

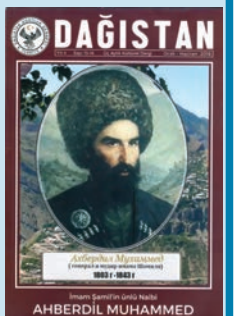
Алай вахтунда Россиядин чилерал 105

кьурух ва 45 милли парк ала. «Самур» 46 лагьай милли парк жеда. Адак Самур вацун гьуьлуьз муькьва чилерилай Шалбуз дагьдалди авай чкаяр, са гафуналди, вири Докьузпара район, 56000 гектардин чилер акатда.

Журналдин цийи тилит

Туьркиядин «Dağistan Dostluk Derneği» кьваталдин «Дагьустан» журналдин цийи тилит чапдай акьатнава. Дагьустандин кьегьал рухвайрикай гьафь маргьлу макьалаяр чапнавай журналди кьелдайбура аварин, лезгийрин, чеченрин, осетинрин ва Кьафькьаздин маса халкьарин уьмуьрдикай цийи делилар агакьарзава.

Кьилин материалрикай сад «Dağistan Dostluk Derneği» кьваталдин алай йисан 18-майди Яловадин Есадийе хуьре кьиле фейи конгрессдиз талукьарнава. Мярекат кьиле фидайдалай вилик Дернекдин кьил, журналдин редактор Шагьабетдин Уздена ва Яловадин беледиядин кьил Вефа Салмана кьваталдик цийиз экечиз кланзавай ксар тебрикна, абур Дернекдиз кьабулна.

БИЛИСТАН, Я ТАХЪАЙТІА БИЛИСАН?

Тарихдин геле аواز

Дегъ чъавара гъар са халкъди вич чапхун-чийрикай хуьн патал келелеяр, гъакини келеле-шегъерар эцигдай. Ихътин эцигунрин куьмекдалди хайи чилел чанда са къадар кичІ авачиз яшамиш хуьн мумкин тир. Клеви келелеяр чІехи къуватрин хура акъваздай къалхан хъиз авай. Гъавилляй ихътин келелеяр эцигуниз иллаки фикир гудай.

Лезгийрин дегъ келелейрик вичин тІвар бязи къадим фарс ва араб чешмейра «Билистан» хъиз гъатнавай Билисанни акатзава. КІвенкІе куьрелди чи келелейрикай лугъун. Абурукай рахадлайла чи чІалан алим, профессор Р.И. Гъайдарова икІ кхъенва: «Лезгийрихъ малум тирвал, яракъралди тадаракла-мишнавай дяведин чІехи келелеяр хъайиди туш. Бязи чІехи хуьрера къаравулчи, хуьр хуьдай, лазим дуьшуьшра тадиз хуьруьнбур кІватІдай ва я азанар, минежатар ядай минараяр аواز хъана. Бязи хуьрера минараяр (месела, Хуьруьга) ва я абурун бинейр амазма.

Дяведин келелеяр лагъайтІа, абур Лезгистанда фарсари ва туьрквери яратмишна. Фарсари эцигайбурал «келе», туьрквери эцигайбурал «келе» тІварар ала: Къайи келе, Хенжел келе (фарс), ЛукІар келе, Турпагъ келе (туьрк) ва мсб». (Р.И.Гъайдаров. **Лезги чІалан этимологиядиз гъахуьн. Магъачкъала, 2005. Ч. 33-34.**)

Гъа инал лугъун хъи, алим анжах Куьредикай рахазва ва адаз Къуба пата хъайи пуд келеледикай, гилан Хъимил хуьруьз мукъув эцигай къве Гаргар келеледикай хабар авач. Сад лагъай келе чи эрадал къведалди І агъзур йисан сад лагъай паона, къвед лагъай келе чи эрадин эвел къилера арадал атанай. Археологиядин материалри къвед лагъай Гаргар келе V асирда эцигнавайди малумарзава. (Килиг: Дж.А.Халилов, К.О.Кошкарлы, Р.Б.Аразова. **Археологические памятники северо-восточного Азербайджана. Баку, 1991. Ч.35-39.**)

Къвед лагъайди, фарсари ва туьрквери чи чилериз басрух гудалди чакъ шумудни са келелеяр авай. Я чна фарсаривай «келе» гафни къачунвачир ва абурухъ ахътин гафни авач. Къадим девирра чакъ анжах Келе тІвар алай 2 шагъер ва 18 хуьр хъанай. Идалай гъейри Келет тІвар алай 4 хуьр, 2 Келехуьр, Келе Куьре шагъер, Келед КІунтІ, Келет Лацар тІварар ганвай хуьрерни авай. Къуба пата «келе» компонентди арадиз гъанвай Келет (Къалажух), Келелуьз, Келе Худат, Гуьндузкеле, ПитІишкеле, Гъасанкеле, Бедиркеле хътин хуьрер алай вахтундани ава.

«Келе» лезгийри гъакини шагъердиз лугъудай. Бязи лезги хуьрерин агъалийри исиятдани Къубадиз Келе лугъуда. КъирицІ чІала амай «кІала» («шегъер») гафунини и кар субутзава. И делилри гъакини чакъ келеле-шегъерар хъайиди къалурзава.

Хазарри, фарсари, арабри, туьрквери ва масадбуру чи чилерал вегъедалди чакъ авай чІехи келеле-шегъеррикай сад Дагъустандин гилан СтІал Сулейманан райондин Вини СтІал ва Агъа СтІал хуьрерин арада хъайи Билисан тир. Эвелдай шагъер хъайи и чка машгъур

лезги сердер Билиса чи эрадин сифте къилера къванцин паруйра туна келеледиз элкъуьрнай. Гъавилляй я гунривай, яни хазарривай Билисан къаз хъаначир. Чкадин агъалийри и шагъер-келеледиз чІехи сердердин тІвар ганай. Гугъунлай бязи фарс тарихчийри шагъердин тІвар чпин чІалав къадавал «Билистан» хъиз кхъенай. «Стан» фарсдалди «уьлкве» лагъай чІал я. Инаг лагъайтІа, шагъер тир. «Ан» суффиксди лезги чІала шагъер Билисан махсус тирди къалурзава ва гъавилляй адан тІварни са бязи къадим чешмейра авайвал, яни «Билисан» хъиз гъатнава. Арабри чи чилерал гъужум авурла Билисан лезгийрин Лезган пачагъулгъдин (бязи араб тарихчийри адан тІвар «ал-Лакъ» хъиз, Абу Мугъаммад Агъмед ибн А'сам ал-Куфиди ва ал-Балазуриди «Лазганшагъ» хъиз къалурнава) меркез тир. Тарихдин чешмейрай Билисан меркездай къуна Лезган пачагъулгъ идара авур Басбас, Урбис, Арбис хътин пачагърин тІварарни малум я. Бязи тарихчийри, месела Табариди эхиримжи-

дан тІвар «Авиз» хъиз кхъенва.

739-йисуз арабрин сердер Марван ибн Мугъаммад 130 агъзур мислимдикай ибарат чІехи къушундив Билисан келе элкъуьрна царце туна. Гъикъван гужар авунатІани, арабривай келе къаз хъанач. Лезги пачагъ Арбисан къушунди чапхунчийрин аксина къегъалвилелди женг чІугвазвай. Гъавилляй Абу Жафер Мугъаммад ибн Жарир ат-Табариди кхъенай: «Авиз муьтІугъариз кІанз арабрин сердер Марвана чІехи къушундин къиле аواز адан келеладал вегъена. Сердерди Авизаз жаза гун патал вири жуьредин алахъунар авуна. Ингъе Авиз авай келе сакІани къаз тахъай ада и келеледилай гъил къачуна, Самур дередин агъалийриз дуван къуна уьлкве чукІурна ва келе кван патал са йисуз ина амукъна». (Килиг: **Tabarus Nachrichten uber die Chararen. Berlin, 1913.**)

Абу Мугъаммад Агъмед ибн А'сам ал-Куфиди вичин «Китаб ал-футугъ» эсерда кхъизвайвал, келеледа суьрсатар куьгягъ хъайила, Арбиса хазарривай куьмек къачун къетІна. Къеввардиз фидай рекъе пачагъ са хипехъандиз чир хъана. Ада Марванавай чІехи пулар къачун патал Арбис чинеба яна къена ва арабрин сердердиз хабар гана. Марвана Арбисан къил атІана, жидал гъалдна ва келе хуьзвай лезгийриз къалурна. Чпин пачагъдин атІанвай къил акур кумазни, агъзурдалай виниз лезгиди къакъан цІалай душмандал хкадарна. Къати женгина къве патайни гзаф инсанар гъелек хъана. Вичин къу-

ватар лезгийрилай вишбара артух тир сердердивай мадни келе къаз хъанач. Гъавилляй ада Билисандин агъалийрихъ

галаз ислягъвиллин икърар кутІунна. И икърардив къадавал Лезганди арабриз анжах 20 агъзур пут къуьл гана кІанзавай. Гъа са вахтунда Лезгандихъ галаз къунши уьлквейри, месела Серир пачагъулгъди арабриз гъар йисуз 1500 жегъил гада, 500 иер руш, 100 агъзур пут къуьл, Туман пачагъулгъди 150 иер руш ва 50 жегъил гада, 20 агъзур пут къуьл, Зерехгерендин маликди 50 жегъил гада, 10 агъзур пут къуьл, Хамзин пачагъулгъди 500 гада ва руш, 30 агъзур пут къуьл гузвай. (Килиг: **Балладзори. Книга завоеваний стран: текст (араб) и перевод. / Пер. П.К. Жузе. - В кн.: Материалы по истории Азербайджана. Баку, 1927. Вып. 3, Ч. 208.**)

130 агъзур мислимдикай (мусурман аскердикай) ибарат тир чІехи къушундин къиле авай Марван ибн Мугъаммадавай са йисалайни гзаф вахтунда Билисан вучиз къаз хъаначир? Вучиз лагъайтІа им, а вахтунда Къафкъаздин виридалайни чІехи ва клеви келелейрикай сад тир. Ал-Куфиди ам икъван гагъди арабриз такур хътин келе тирди къейд ийизва. Ада кхъизвайвал, келеледиз са патахъайни агатун мумкин тушир. Адав агакъдалди туькІурнавай бандари цлариз агатиз тазвачир. А чІавариз талукъ археологиядин материалар гъилик авур алмирин делилрив гекъигайтІа, Билисан келеледин цларин гъаркъуьвал 4 юкІ, къакъанвал 10 юкІ тир. Абур къванцикай эцигнавай.

Келеледиз агакъиз 300 юкІ къван амаз элкъевз-элкъевз 20 юкІ гъаркъуьвал ва 4 юкІ деринвал авай хандакІар эгъуьннавай. Абур къилляй-къилди цивди ацІурнавай. Гъа са вахтунда хандакІрилай элячІ тавун патал чилин кІаникай шагъердай къеце патаз экъечІдай рехъ тухванвай. Дагълар галайнихъ физвай и рекъин а къил сакІани жагъурна винел акъудун мумкин тушир. Герек тирла вири билисанвийривай и чинебан рекъай тІуз дагълар галайнихъ катиз жедай.

Адет яз билисанвийри пуд йисан къуьлуьн тадаракар ийидай. Марвана басрух гайи йисуз къурагъвили агъалийриз азият ганай ва абурувай анжах са йисан тадаракар акъаз хъанай. Ина булахар гзаф авайвилляй жемятди хъвадай цикай къитвал чІугвазвачир.

Лезгандихъ хъсан яракъар расдай устІарарни авай. Хъел-чемерукІ, тур, гапур, кемен, къалханар расдайбур вири Къафкъаздиз сейли тир. Билисанвийри чапхунчийр хъилерив иллаки сересдаказ ядай. Душмандиз келеледиз агатиз кІан хъайила, абурал хъилер марф хъиз къурдай. Герек тирла итириз куьмек гун патал дишегълийрини хъел-чемерукІар кардик кутадай.

Билисанда хъсан лукъманарни авачиз тушир. Араб тарихчийри кхъизвайвал, абуру жуьреба-жуьре векъерин, дармандин набататрин куьмекдалди азарлуяр сагъардай. Абурулай гъатта галуькдай азаррин вилик пад къаз алакъдай. Гъа ихътин шартІари, гъакини душмандихъ галаз женг чІугваз алакъдай къегъал агъалийри Билисандикай къачуз тежер келе авунай.

Муьзеффер МЕЛИКМАМЕДОВ

300 ЙИСАН ВАКЪИЯЯР

Къиблепатан Дагъустандин тарихдиз талукъарнавай мад са хронограф винел акъатнава. Лезги хуьрерин тарихрикай, XVI-XVIII виш йисара ана къиле феи вакъиайрикай малуматар гузвай и хронограф араб чІалалди туькІурнавайди я. Адан са пай 1788-йисан октябрдин вацра кхъенвайди къалурнава. Икъван гагъди тарихчийри тахмини я лагъанвай вакъиаяр и хронографда авайвал ва гегъеншдиз къелемдиз къачунва. Арабдалди кхъенвай текст урус чІалаз элкъуьрнавайди чи машгъур алим, тарихдин илимрин доктор, профессор Амри Шихсаидов я.

Ахцегъ районда винел акъуднавай хронографди Ахцегъ шагъерда, Хуьруьг, Рутул, Къумух, Мискискар, Докъузпара ва маса хуьрера къиле феи вакъиайрикай галай-галайвал ихтилатзава. Рутулин, Къумухдин ва Къубадин гъакимри къведра – 1540 ва 1543-йисара Ахцегъиз гъикІ цай яна канатІа, Дербентдин гъаким Алхас Мирзеди 1542-йисуз Рутул гъикІ тарашнатІа, 1688-1689-йисара султан Бархудар ад-Дербендиди ахцегъвийрихъ галаз гъикІ женг чІугунатІа гегъеншдиз кхъенва. Идалай гъейри 1730-1731-йисара Сурхай ханди, 1782-1783-йисара Ума ханди II Сурхаяхъ галаз санал Мискискардиз гъикІ басрух ганатІа къалурнава.

Гъа са вахтунда хронографда Надир шагъди лезги хуьрера гъихътин вагъшивилер авунатІа, халкъдиз гъикІ зулум ганатІа, лезгийри адахъ галаз гъикІ женг чІугу-

натІа къалурдай вакъиаярни гъатнава. Хронографдин къвед лагъай паона Ахцегъинни Рутулдин арада къиле феи 7 йисан дяведикай, 1721-йисуз Гъажи Давуда ва Сурхай ханди, 1773-1774-йисара Мурсал ханди Шамахи къуникай гегъеншдиз кхъенва.

Вакъиайрин са паяр XVIII асирдин 20-йисара лезгийринни урус пачагъдин къушунрин арада къиле феи женгериз талукъбур я. Шихали ханни Сурхай хан къиле аواز лезгийри Къубадин Алпан хуьруьн патав урус къушунар гъикІ кукІварнатІа, и женгера Малла Юсуф, Малла Шуайб ва Къурбан хътин къагъриманар гъикІ гъелек хъанатІа гегъеншдиз кхъенва. Идалай гъейри 1729-1730-йисара Бутхуьруьн агъалийринни урусин къушундин арада къиле феи дяве рикел хканва.

Хронограф XVI-XVIII виш йисара лезги хуьрера хъайи вакъиаяр чирун патал гзаф къиметлу чешме я.

Гуьлхар ГУЪЛИЕВА

MİLYONÇUNUN XEYİRXAHLIĞI

Avstraliyanın Sidney şəhərində 32 yaşında vəfat etmiş milyonçu Əli Banatı son mənzilə yola salmağa minlərlə minnətdar insan gəlmişdi. 29 yaşına kimi o, zəngin həyat tərzini keçirmiş, dərd və ehtiyac nə olduğunu bilməmişdi. Lakin günlərin bir günü həkimlər ona xərcəng xəstəliyinə mübtəla olduğunu, xəstəliyin dördüncü mərhələsində olduğunu, ömrünə bir neçə ay qaldığını deyirlər. Sarsıntı keçirən gənc ömrünün qalan günlərini kasıblara yardıma həsr etməyi qərara alır. Bütün varidatını, maşınlarını, mülklərini satıb "Dünya müsəlmanlarına yardım" adlı xeyriyyə fondu yaradır və pullarını həmin fonda köçürür. O, 100-ə yaxın ölkədə kasıblara yardım mərkəzləri yaradır, xəstəxanalar, məktəblər, yetimxanalar tikdirir. Su qıtlığı olan yerlərdə artezian quyuları qazdırıb əhalini içməli su ilə təmin edir.

Bütün bunları səmimi qəlbədən edən Əli həkimlərin dedikləri 7 ay əvəzinə 3 il yaşayır. Xəstəxanada son saatlarını yaşayarkən Əli insanlara məktub ünvanlayaraq onları xeyirxah işlər görməyə səsləyir.

MÜƏLLİMİN SON ARZUSU

ABŞ-dan olan Temmi Uiddell adlı müəllimin son arzusu hər kəsi heyran edib.

O, özünün yas mərasiminə gələcək insanlardan – doğmalarından, həmkarlarından və dostlarından gül dəstələri, çələnglər əvəzinə imkansız ailələrin uşaqları üçün məktəb ləvazimatları ilə dolu çanta götürmələrini xahiş edib.

Mərhumun qardaşı Bred Consonun sözlərinə görə, vida mərasiminə yüzə yaxın müəllim məktəbli çantaları ilə gəlib.

MƏŞHURUN SƏXAVƏTİ

Boks üzrə müxtəlif kateqoriyalarda səkkiz dəfə dünya çempionu olmuş Menni Pakyao Flippindədir. O, özünün ilk böyük qonorarını öz həmkəndlilərinə doğma kəndi Tonqoda şəxsi evlər ucaltmaqdan ötrü xərcləyib. Onun vəsaiti ilə artıq Tonqoda min ev inşa olunub. Bir vaxtlar kasıb oğlan olduğunu bu dünya şöhrətli idmançı heç zaman yadından çıxarmır.

UDİLƏR

Qafqazın qədim xalqlarından olan udilərlə bağlı məlumatlar böyük bir dövrü əhatə edərək bir çox tarixi mənbələrdən qaynaqlanır.

Udilər əcdadları sayılan utilər haqqında e.ə. V əsrdə yaşamış yunan alimi Herodot özünün "Tarix" əsərində yazmışdır. Siseronun obrazlı şəkildə "tarixin atası" adlandırdığı Herodot e.ə. 490-cı ildə yunanlarla farslar arasında baş vermiş Marafon

döyüşünü xatırladaraq qeyd etmişdir ki, fars ordusunun XIV satrapının sıralarında utilərin əsgərləri də vuruşmuşlar. Udilər haqqında bir sıra məlumatlara Strabonun, Qay Pliny Sekundanın (I əsr), Klavdiy Ptolemeyin (II əsr), Aziniy Qvadratın (III əsr) əsərlərində də təsadüf olunur. Ptolemeyin məşhur "Coğrafiya" əsərində Xəzər dənizi və Qafqaz Albaniyası ilə yanaşı utilərdən də söhbət açılmışdır.

Pliny Sekunda özünün "Həqiqi tarix" əsərində (I əsrin 50-ci illəri) ilk dəfə etnik termin kimi "udi" sözünü işlətməmişdir.

Eramızın V əsrindən başlayaraq udilər erməni mənbələrində tez-tez xatırlanır. Bu xalq haqqında ən geniş məlumat isə Moisey Kalankatıyskinin "Alban tarixi"ndə (VII-VIII əsrlər) toplanmışdır.

Adları çəkilən müəlliflərin yazdıqları kimi, udilər Qafqaz Albaniyasının 26 tayfadan ibarət olan ittifaqına daxil idilər. Onlar tarixən başqa tayfalarla yanaşı Qafqaz Albaniyasının paytaxtları olmuş Qəbələdə və Bərdədə yaşamışlar. Tarixi mənbələrdə göstəriləyi kimi, həmin dövrdə Albaniyanın qərbi və cənub-qərbi ərazilərində Uti adlı vilayət mövcud idi və bu vilayətdə utilər, yəni udilər çoxluq təşkil edirdilər.

Tarixən çoxallahlıqə sitayiş edən udilər IV əsrin əvvəllərində xristianlığı qəbul etmişlər. VII-VIII əsrlərdə ərəblər Qafqaz Albaniyasını işğal edərək əhalinin böyük hissəsinə, o cümlədən udilərə islam dinini qəbul etdirdilər də, onların bir hissəsi əvvəlki dini qoruyub saxlaya bilmişdir. VII əsrdə ərəb xilafətinin icazəsi ilə avtokefal alban kilsəsinə erməni qriqoryan kilsəsinin tərkibinə daxil edilir. O zamandan etibarən, rəsmən Alban katolikosunun qalmasına baxmayaraq, alban xristianların zorla erməniləşdirilməsi siyasəti aparılır. Bunun nəticəsi olaraq Dağlıq Qarabağda digər millətlərlə yanaşı, udilər də ciddi assimilyasiyaya məruz qalıb.

1836-cı ildə rus pravoslav kilsəsi və Rusiya idarəçiliyi alban katolikosunun taxtını və dəftərxanasını ləğv etdikdən sonra udi xristianlar erməni kilsəsinin tam təsiri altına düşürlər. Yalnız indiki Qəbələ və Oğuz rayonları ərazisində yaşayan udilərə öz etnik mədəniyyətlərini və dillərini qoruyub saxlamaq nəzərdə tutulur.

Udi dili Qafqaz dillərindən olub ləzgi dil qrupuna aiddir. Udi dilinin iki dialekti var: Nic və Oğuz (Vartaşen). Vartaşen dialekti də öz növbəsində 2 yerə bölünür: Vartaşen və Oktomberi (Zinobiani). Nic dialekti 3 yerə bölünür: aşağı, aralıq və yuxarı.

Bəzi mütəxəssislərin qeyd etdikləri kimi, udi dili Qafqaz Albaniyasının geniş yayılmış dillərindən olub. Bu dilə Bibliya mətnləri tərcümə olunub, udi dilində kilsə xidməti aparılıb. Lakin tarixi proseslər nəticəsində bunlar tədricən istifadədən çıxarılıb.

XX əsrin əvvəllərində və ortalarında alimlər tərəfindən alban dilində bir neçə yazı lövhəsi aşkar olunsa da, onlar uzun müddət onu oxuya bilməyiblər. 1937-ci ildə gürcü alimi İ.V.Abuladzenin Matenadaranda qorunub saxlanan XV əsr erməni əlyazmasının içində 52 hərfdən ibarət alban əlifbasını aşkar etməsi qafqazşünaslıq elmində böyük hadisə oldu.

1948-ci ildə Mingəçevir SES-nin tikintisi ilə bağlı qazıntılar zamanı VI-VII əsrlərə aid xristian məbədi aşkar olunur. Burada arxeoloji qazıntılara başlanılır. Həmin ərazidən tapılan, üstündə epigrafik yazılar olan

bir neçə qədim lövhə alban əlifbasının mövcudluğu ilə bağlı şübhələrə son qoyur.

1956-cı ildə A.Kurdian (ABŞ) alban əlifbasının daha bir nüsxəsini aşkar edir.

1996-cı ildə Gürcüstan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Zaza Aleksidzenin Misirin Sinay yarımadasındaki Müqəddəs Yekaterina monastırında palimpsest (gürcü-alban əlyazması) tapması elmdə böyük hadisə olur. Alim həmin əlyazmada gürcü dilində yazılmış mətnin altında alban dilində yazılar aşkar edir. Bu tapıntı, nəhayət, təsdiq edir ki, alban əlifbası nəinki mövcud olub, həm də bu dildə bədii ədəbiyyat da yaradılıb.

Bəzi mütəxəssislər tapılmış yazıları udi dilinin köməyi ilə oxumağa çalışırlar. Palimpsestin deşifrəsi üzərində Volfqanq Şulse, Qost Qerpert, Zaza Aleksidze və P.Maedən ibarət müəlliflər qrupu çalışıb. Onlar bu barədə 2 cildən ibarət, 530 səhifəlik tədqiqatlarını Belçikanın "Brepols" nəşriyyatında nəşr ediblər.

Udi dilinin tədqiqi A.A.Şifnerin adı ilə bağlıdır. O, 1863-cü ildə udi dili haqqında monoqrafiya çap etdirmişdir. Onun ardınca bu işi A.Dirr davam etdirmiş, onun 1902-ci ildə "Udi dilinin qrammatikası" monoqrafiyası nəşr olunmuşdur.

Hələ XIX əsrin 50-ci illərində vartaşenli Georgi Bejanov Şifnerə öz doğma dilinin tədqiqində kömək etmişdir. O, özü udi dilinin lüğətini hazırlamağa başlamış, lakin qəfil ölüm onun işini yarımçıq qoymuşdur.

1934-cü ildə Suxumidə latın qrafikası ilə udi əlifbası çap olunmuşdur. Lakin tezliklə əlifba istifadədən çıxmışdır.

Udi dilinin tədqiqində bu dilin qrammatikasını və dialektlərinin müqayisəsini araşdırmış zinobianili udi E.F.Ceyranaşvilinin və V.N.Pançvidzenin böyük əməyi olmuşdur.

Əslən niçli olan görkəmli alim Voroşil Qukasyanın bu sahədə gərgin fəaliyyətini də qeyd etməmək olmaz. O, 1974-cü ildə nəşr olunmuş "Udicə-azərbaycanca-rusca lüğət" in yaradıcısıdır.

Həmin il V.L.Qukasyan tərəfindən kiril qrafikası ilə udi əlifbası yaradılmışdır.

1990-cı ildə Azərbaycanda latın qrafikası əsasında udi əlifbası hazırlanmış, əlifba kitabı və Keçaqarının əsərləri nəşr edilmiş, Nic kənd məktəbində onların istifadəsinə başlanmışdır.

2007-ci ildə Həştərxanda V.V.Dabakov tərəfindən udi folkloru toplusu nəşr olunmuşdur. Həmin kitabda latın əlifbasının başqa variantı istifadə edilmişdir.

2010-cu ildə Bakıda Robert Mo-

bili tərəfindən hazırlanmış daha bir lüğət "Udicə-azərbaycanca-rusca lüğət" işıq üzünə görmüşdür.

2010-2016-cı illərdə Azərbaycanda çap olunmuş 2-4-cü siniflər üçün əlifba kitablarında latın əlifbasının daha bir variantı tətbiq olunmuşdur.

2013-cü ildə Rusiya Federasiyasında çapdan çıxmış "Nanay muz" adlı əlifba kiril qrafikası ilə, Qukasyanın əlifbası əsasında tərtib edilmişdir.

Fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın verdiyi məlumata görə XIX əsrin sonlarında udilər ancaq 2 kənddə yaşayırdılar və onların sayı 3 min nəfər idi. Əslində isə XIX əsrdə udilər Nuxa qəzasının 10 kəndində - Nic, Vartaşen, Vardanlı, Mirzəbəyli, Sultannuxa, Kirzan, Courlu, Malix və Yenikənd kəndlərində yaşayırdılar.

1992-ci ildə Qəbələ rayonunda 5241 udi yaşayırdı. Onlardan 4465 nəfər Nic kəndinin sakini idi.

Hazırda Azərbaycanın Nic və Gürcüstanın Zinobiani kənd məktəblərində udi dili tədris olunur. Nicdə dərslər latın qrafikası ilə hazırlanmış əlifba, Zinobianidə isə yerli gürcü Mamuli Neşumaşvilinin gürcü qrafikası ilə tərtib etdiyi əlifba əsasında aparılır.

Udilər Azərbaycanda, Rusiyada, Gürcüstanda, Qazaxstanda, Ukraynada və Belorusda yaşayırlar. Yığcam halda onlar Azərbaycanın Oğuz şəhərində, Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində, eləcə də Gürcüstanın Kaxetiya rayonunun Oktomberi kəndində məskunlaşmışlar.

Hazırda dünyada udilərin sayı 10 min nəfərdən çoxdur. Azərbaycanda onların sayı 4500 nəfərə yaxındır. Təkcə Nicdə 3700 udi yaşayır.

Dünyada udilərin ən böyük yaşayış məntəqəsi Nic qəsəbəsi sayılır. Burada kənd əhalisinin 50 %-ni udilər təşkil edirlər. Kənddə 3 xristian məbədi, iki məscid var. Yerli udilərin qürur mənbəyi olan Cotari alban kilsəsi tarixi baxımdan əhəmiyyətlidir. Bu alban-udi məbədi Qafqaz Albaniyasında xristianlığın ilk təbliğçilərindən olub. 2002-ci ildə əsaslı təmir və bərpa işlərindən sonra məbəddə udilər dini ayinləri yerinə yetirirlər.

2003-cü ildə Azərbaycanda Alban-udi xristian icması qeydiyyatdan keçmişdir.

С ЛЮБОВЬЮ К РОДНОМУ КРАЮ

«Когда грустят горы» 27-я по счету книга писателя Седагет Керимовой. В нее входит ряд произведений, переведенных с лезгинского языка дагестанским переводчиком Гаджи Ильясовым. Это роман «Потерянный дневник», пьеса «Холодное солнце», повести «Судьбоносные мыши», «Несбывшиеся мечты» и рассказы. Все они пронизаны безграничной любовью к родному краю автора – Кусарам. Книгу можно назвать автобиографической и этнографической – красной нитью через нее проходят жизнь, традиции, обычаи, мечты и чаяния лезгин Азербайджана.

Произведения, вошедшие в этот сборник – это летопись жизни и быта лезгин Азербайджана на протяжении нескольких последних десятилетий. Она с любовью живописует родные места – село Яргун, город Кусары... В результате читатель, даже никогда не бывавший в тех краях, легко сможет представить себе все это – обсаженные садами улицы Кусаров, таинственные развалины древних поселений, бескрайние леса, цветущие альпийские луга и отвесные склоны гор с нависающей над ними снежной шапкой Шахдага.

Эта вершина, как и другие горы Большого Кавказа – не просто элемент пейзажа. Это значимый для любого уроженца тех мест ориентир – не только географический, но и житейский. Местное население не отделяет себя от гор – оно сроднилось с ними, сплелось в едином существовании. Не случайно сборник называется «Когда грустят горы». Ведь эта книга – не только о людях, но и о горах, которые для кусарцев нечто неизмеримо большее, чем просто декорации их жизни.

Описания характеров у автора отли-

чаются такой же меткостью, как и описания местности. Мы видим характерные типажки в различных житейских обстоятельствах во всех ее рассказах, но особенно сильно ощущается это свойство ее пера в автобиографическом романе «Пропавший дневник». Как живые встают перед глазами очень разные люди...

Каждая глава, фактически, выхватывает из общего фона, словно луч прожектора на сцене, жизнь той или иной семьи – соседей и земляков главной героини. Легкий флер ностальгии – по покинутым местам или по минувшим временам – окутывает все произведения (рассказы, роман и пьесу), вошедшие в сборник.

Произведения С. Керимовой очень интересны и с этнографической точки зрения. Там можно встретить описания свадеб, демов, мелов. И везде красной нитью проходит тема взаимопомощи, взаимовыручки. А также грустная мысль о том, что в наши дни эта благая традиция поддерживать друг друга неуклонно сходит на нет. Здесь, пожалуй, стоит отметить, что этот же страстный призыв к

единению и взаимопомощи неизменно сквозит и в поэзии Седагет Керимовой.

Произведения, объединенные в этот сборник, помимо любви к родине и ощущения прекрасной ностальгии, роднит также тонкое, обостренное чувство справедливости, сострадания к людям и гуманизма. Вопросы морали для автора – не абстрактная тематика, а реальные ценности, которые заново открывает для себя каждое поколение. И тут, в отличие от других вопросов бытия, уже не делаются никакие скидки на то, что «времена не выбирают – в них живут и умирают». Человек всегда, во все времена в ответе за свои поступки перед другими людьми. Но прежде всего он в ответе перед своей совестью. Именно это в первую очередь хочет донести до читателя автор в своей прозе.

В целом, новую книгу С. Керимовой «Когда грустят горы» можно назвать своего рода путешествием во времени. Прекрасным путешествием в прошлое с надеждой на светлое будущее, к которому она приглашает и своих читателей.

Наиля БАННАЕВА

ПОБЕДИТЕЛИ

Недавно в Бакинском Славянском Университете состоялась торжественная церемония чествования победителей X Республиканской олимпиады по русскому языку и литературе. Организаторами олимпиады вот уже 10 лет выступают посольство России и представительство Россотрудничества в Азербайджане, министерство образования Азербайджана и

Ассоциация преподавателей русскоязычных учебных заведений Азербайджана.

Победителей олимпиады поздравили советник посольства России в Азербайджане Артем Барков, заместитель министра образования Фирудин Гурбанов, ректор Бакинского славянского университета Нурлана Алиева, главный режиссер

Государственного русского драматического театра имени Самеда Вургуну, народный артист Александр Шаровский, архиепископ Бакинский и Азербайджанский Александр, писатель, поэтесса и композитор Седагет Керимова, руководитель представительства Россотрудничества в Азербайджане Валентин

Денисов.

Особые слова благодарности были высказаны директорам общеобразовательных заведений, в которых проходили региональные туры олимпиады.

«Организаторы олимпиады в этом году за шесть месяцев проехали по Азербайджану на автомобиле более 17 тысяч километров. Кроме того, на самолете посетили Нахчыван. В итоге в олимпиаде приняло участие 2811 учащихся 7–8 классов из 605 школ с азербайджанским и русским языками обучения из 51 региона Азербайджана. 171 участник олимпиады был признан победителем, и все они были приглашены на торжественную церемонию», – отметил в своем выступлении Валентин Денисов.

Джани БАБАЕВА, Ирина ПАРФЁНОВА
Trend Life

От редакции: Среди победителей олимпиады были две восьмиклассницы из Кусаров – ученица 6-й школы Сабина Назарова и ученица Джибирской сельской школы Бюшме Бекерова.

М.МƏЛІКМƏММƏДОВ

“LƏZGİYYƏ” TOPONİMİ HAQQINDA

Tarix boyu ləzgilərin vətəninin müxtəlif adlarla tanınması səbəbsiz deyil. Eramızın V əsrinin sonlarından Qafqaz Albaniyasının süquta başlaması burada yaşayan xalqları müstəqil siyasi qurumlar yaratmağa məcbur etdi. Albaniyanın qədim və böyük xalqlarından olan ləzgilərin də öz tarixi vətənidə yeni müstəqil dövlət yaratması zərurətdən irəli gəldi. Sayca daha çox olan “ləz” (“ləzg”) tayfası digər ləzgi tayfalarını öz ətrafında birləşdirərək Ləzgan (Lezgan) dövlətini yaratdı. Bu toponimdəki “ləzg” tayfanın adını, “an” ləzgi dilində mənsubiyyət bildirən yiyəlik hal şəkilçisini göstərir. Sonralar ləzgilərin ölkəsinin və dövlətinin adı ərəb mənəbələrinə “al-Lakz”, “al-Lazq”, “Lakzan” və “Lazganşah” kimi düşüb.

Məşhur ərəb coğrafiyaşünası və səyyahı Yaqut İbn Abdullah ər-Rumi əl-Həməvi (1179-1229) “Mu‘cəm əl-buldan” (“Ölkələrin əlifba sırası ilə siyahısı”) adlı əsərində yazmışdı: “Lazqların (ləzgilərin - M.M.) ölkəsinin əhalisi digərlərindən onunla fərqlənir ki, onlar sayca daha çoxdur. Qədd-qamətli, möhkəm bədənli, sağlam insanlardır. Kəndləri çox və sıxdır, aralarında həmişə əlaqə var... Onların ayrıca dili var. Onlar gücə və qüdrətə malikdir”.

XIII əsrin əvvəllərində ilk dəfə olaraq fars tarixçisi Rəşid əd-Din öz əsərində bu ölkənin adını “Ləzginistan”, daha sonra “Ləzqistan” kimi qeyd edib. Osetiyanın 1395-ci ilə aid tarixi mənbələrində də Ləzqistandan geniş söhbət açılır.

Rus tarixçiləri I Pyotrun “Ləzgilərin ölkəsi” adlandırdığı ərazini XVIII əsrin əvvəllərindən başlayaraq öz əsərlərində və çəkdikləri xəritələrdə Ləzqistan (ləzgicə də belə yazılır) kimi göstərmişlər.

Qraf V.Zubkovun, F.Simonoviçin, F.Rtişevin, Q.Raddenin və başqa müəlliflərin əsərlərində, həmçinin onların “Современник”, “Отечественные записки”, “Северная пчела” jurnallarında çap edilmiş məqalələrində bu toponimə daha tez-tez rast gəlmək olar. Həmin dövrdə qərb tarixçiləri də ləzgilərin yaşadığı ərazini belə adlandırmışlar. 1728-ci ildə İ.Qerberin və 1823-cü ildə S.Bronevskinin çəkdikləri xəritələrdə də bu ərazi ayrıca göstərilib.

XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq rus müəllifləri köklü xalq olan ləzgilərin yaşadığı ərazini “Ləzqiniya” (“Lezqiniya”) adlandırmışlar. Hətta bu ad altında bir neçə kitab da çap olunur. Onlardan N.A.Güldenştedtin 1819-cü ildə Moskvada çap etdirdiyi “O Ləzqistane ili Ləzqiniyi i o ləzqincax” kitabı xüsusilə diqqəti cəlb edir. Burada ləzgilərin ölkəsi, onun tarixi, xalqın xarakteri, adət-ənənələri, dili haqqında geniş məlumat verilir. Bu, həm də o dövrdə Qafqazın qədim xalqlarından biri haqqında ayrıca yazılmış ilk kitabdır. Adından göründüyü kimi, onun qələmə alındığı vaxtlarda “Ləzqistan” və “Lezqiniya” terminləri paralel işlənirdi.

Sonuncu ad XIX əsrdə yaşamış Azərbaycan tarixçilərinə də məlum idi. Onlar hətta “Lezqiniya” sözünü Azərbaycan dilinə uyarlı bir terminlə – “Ləzgiyyə” sözü ilə əvəz etmişdilər. 1819-1894-cü illərdə yaşamış, Mirzə Adıgözəl bəydən sonra Qarabağ tarixinə dair Azərbaycan dilində əsər yazmış ikinci müəllif sayılan Mir Mehdi Xəzani özünün “Kitabi-tarixi-Qarabağ” kitabında toponim kimi həmin termindən daha geniş istifadə edib. Respublika Əlyazmaları İnstitutunda bu kitabın beş əlyazma nüsxəsi saxlanılır. Keyfiyyət etibarilə digər nüsx-

ələrdən fərqlənən B-518 şifrlə əlyazma transliterasiya üçün etibarlı sayıldığından 1991-ci ildə çap edilib. Bu əlyazma 25 fəsilədən ibarətdir. Bəzi fəsilələrdə ləzgilərlə bağlı faktlar da verilib. Onlardan bəziləri ləzgilərin Qarabağa yardımını ilə əlaqədardır. Həsən İxfə Əlizadənin “Şuşa şəhərinin tarixi” kitabında yazdığı kimi, “zərurət zamanı ləzgilərdən ibarət cəsur əskərlər qarabağlıların köməyinə gəlirdilər”.

Mir Mehdi Xəzani əsərinin on beşinci fəslində ləzgilərin rus qoşunları ilə döyüşü ilə əlaqədar yazır: “Ləzgiyyə (Ləzqistan - M.M.) qoşunlarının sərkərdələrindən bəziləri dedilər: “Axşamın xeyrindən isə sabahın şərri yaxşıdır... Səlah budur ki, həmin bu halda dava başlayıb bu az camaatı (rus qoşununu - M.M.) to‘meyi-tiğ və tufəng edib ortadan götürək və ondan Tiflisi qarət və zəbt etməyə gedək.”

Qafqaz canişininin Car-Balakən əhalisinə divan tutmaq istəməsi ilə bağlı müəllif yazır: “Elə ki, Ləzgiyyədə (Ləzqistanda - M.M.) bu əhvalı eşitdilər, qoşun cəm edib, gəlib Qanıq çayının yanında xeymələr tikib, müntəziri-müharibə oldular. Məqsədləri bu idi ki, Rusiya qoşununun Car torpağına daxil olmasına mane olub qovsunlar”.

Müəllif həmin fəsilə “Ləzgiyyənin cəmiyyətləri” ifadəsini də işlədir. Göründüyü kimi, qədim dövrlərdə ləzgilərin özlərinin Lezgan, ərəblərin al-Lakz, farsların Ləzqistan, rusların Ləzgilərin ölkəsi, bəzi Azərbaycan tarixçilərinin Ləzgiyyə adlandırdıqları ərazi köklü xalq kimi qədimdən ləzgilərə məxsus olmuş və bu gün də onlar burada yaşayıb yaradırlar.

Цийивилер

www.samurpress.net

Милли чалариз талукъарнавай къанун

Россиядин Федерациядин Гьукуматдин Думади милли чалар чирунихъ галаз алакьалу тир къанундин проект хъсанди яз гьисабна адаз сес гана. Ииге бязи депутаты лугъузвал, проект бегьемди туш. Вячеслав Никонован фикрдалди, ам цийи кьилелай туьхлуьрна къвед лагъай гьилера Думадин ихтиярда вугун патал са варз къван вахт герек я.

Цийи къанундив къадайвал, мектебра милли чалар чирун ина келзавайбурун ва абурун диде-бубайрин тлалабуналди, гугъуьллудаказ хъана кланзава. И кар патал диде-бубайри кхьенвай ва я электрондин арзаяр вугун герек я.

Россиядин халкъарин милли чалар тарсарин пландик кваз амукьда къван. Амма документди диде чал хъиз урус чал хкъдай мумкинвал гузва.

Са бязи депутаты милли чалариз куьмек гудай фонд ва милли чалал тарсар гудай концепция арадал гъун теклифзава.

Къадирова къимет гана

Чечен Республикадин къил Рамзан Къадирова медицинадин къуллугъчийриз пешекарвилдин сувар тебрикдайла республикадин талукъ министерстводин къил Элхан Сулейманован кваллахдиз чехи къимет гана.

Ада лагъана: «Чечен Республикада аямдин клиникаяр эцигнава, диагностикадин тадаракралди таъминарнава, вини дережадин пешекарар гъазурнава ва икI мад. И программа жележгдани чи гъузчивилик жеда. Халкъдиз медицинадин жигетдай лайихлудаказ къуллугъ авунин кардихъ чи министр, чи стха Элхан Сулейманова еке пай кутаза. За рикIин сидкъидай Элхан Сулеймановаз, духтурриз, медсестрайриз, фельдшерриз, студентриз-медикриз пешекарвилдин сувар мубаракзава. Къуй абурухъ сагъвал ва кваллахда агалкъунар хъурай!»

Пекерин мярекат

Дагъустан Республикадин меркез тир Магъачкъала шегьерда ЮНЕСКО-дин къаюмвилек кваз «Дагъвияр» фестиваль кьиле фена. РФ-

дин ва Дагъустандин талукъ идарайри, республикайрин яратмишунрин квалери, ЮНЕСКО-дин талукъ комиссияди арадал гъанвай фестиваль милли пекерин мярекатдиз элкьвена. Иштиракчийр гьам Россиядин регионрин, гьамни Словакиядин, Польшадин, Румыниядин халкъарин милли пекерихъ галаз ганиш хъана. Виридалайни гзаф милли пекер къалурайдиди Дагъустан хъана.

Килигайбуруз Дагъустандин 60 жуьредин, маса регионрин ва къецепатан улкъвейрин 100 жуьредин пекерикай хуш атана. Чара-чара халкъарин фольклордин ансамблри гайи концертар иштиракчийри гзаф хушдаказ къабулна. Фестиваль 2007-йисалай инихъ гьар йисуз кьиле физва.

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ЧКА КЪУНА

И мукъвара Дагъустандин А.Тахо-Годидин тварунихъ галай Илимдинни Ахтармишунрин Институтдин регьбервилек кваз республикадин «Виридалайни хъсан хайи чалан кабинет» конкурсдин финал кьиле фена. Дидед чалан тарсар гузвай муаллимриз, чал мадни вилик тухунин кардиз куьмек гузвай и мярекат гзаф метлеблуди хъана ва

ада и рекъай цийи мумкинвилер винел акъудна.

Конкурс къве дережада тухвана: районра ва республикадин меркезда. Меркезди кабинетар туькьуруниз, табралди таъминаруниз, алай девирдин техникадикай менфят къачуниз, кабинетдин кваллах къалурдай видеороликдин метлеблудиз генани мукъуфдалди фикир гузвай. Гьа ихътин чешнелу кабинет туькьурай Стал Сулейманан райондин Курхуьруьн М.М.Рагъимован тварунихъ галай 1-нумрадин юкъван мектебдин

вичихъ гзаф алакьунар авай, дидед чалан тарсар гузвай муаллим Гуьзел Межидова республикадин конкурсда къвед лагъай чкадиз лайихлу хъана.

Шагъин ЗАЛОВ

ЖИВЕ КЪУН

Женгера цийи агалкъунар гъилик авуна вичин имамат гьегьеншарзавай Шамилан бязи набри и агалкъунрикай масакла менфят къачуз гагунна. Абуру хуьрерин агъалияр тарашиз мал-девлет квалтунихъ ялзавай. Гьа и крар дагъвийрин наразивилериз себеп жезвай. Ингьегъикъван шикаятар авуртлани, абурун арзаяр Имам Шамилал агакъзавачир, вучиз лагъайтла набри манийвал ийизвай. Эхирни машгъур лезги алим, шаир ва лукъман, Шамилан къшунрихъ галаз кьиле фейи даяейра дагъвийр хъиз, чпел залан хирер хъайи урус аскерарни сагъар хъувур Мирза

Али эфенди ал-Ахтыди арабдалди шириар кхъиз набар русвагъна. И кардикай хъел атай набри 1848-йисан сентябрдиз шаир къуна дустагъ авуна.

Шамилаз и крарикай хабар авачир лугъуда. Гъавилай Мирза Али эфенди са йисуз дустагъда амукьна. Ина хъайи вахтунда ада набрин чапхунчивилерикай «Диван» арадиз гъана. И гъилин хатларин ктабда гъатнавай шириар вири Дагъустанда сиверай-сивиз фена ва Шамилавни агакъна. Ада шаирди кхьенвайбур келайдалай ва вичин куьмекчийри гайи малуматар тупалай авурдалай къулухъ Мирза Али гъахълу тирди

къатлана ва ам дустагъдай ахъайна.

Къегъал ахъегъви имамдин кьилив гъайила Шамила вичин бязи набри гъакъикъатдани гъахъсузвилер ийизвайди, шаир гъахълу тирди хиве къуна. Шамила завай вуч кландатла тлалаб ая лагъайла, Мирза Али эфендидиз адавай затлани клан хъанач. ГъакI ятлани Шамила вичин 77 яшар хъанвай шаирдиз 17 йиса авай са иер рушахъ галаз хизан туькьуьрдай ихтияр гана. Мирза Алиди вичиз гайи ихтиярдикай менфят къачуна. Ада гъа иер рушаз 17 шиир теснифна. А шириар мецера гъатна.

Шакир АЛИХАНОВ

ДУВУЛРИКАЙ КЪАКЪАТ ТИЙИН

Играми редакция! «Самур» газетдин 2018-йисан 19-майдин нумрадиз акъудай «Ваз лезги чалал кхъиз чизвани?» макъалади заз келелай эсерна. Авайвал лагъайтла, жуван дидед чалал кел-кхъин чир тежен чехи татугайвал я.

Садбуру чаз мектебда лезги чалан тарсар ганач лугъуз багънаяр гъизва. Заз тарсар тefена чеб-чпиз хайи чалалди кел-кхъин чирнавай шумудни са жегъилар чиди. Гилан аямда виридалайни хъсан тарсар гузвайди гъа «Самур» газет вич тушни? Адан гьар цлар мукъуфдалди келла, гъин гаф гьикI кхъидатла хъсандиз чира. Шумуд йисар я «Самур» чун паталди

ВАН АВУНА

Чалан муаллимдиз элкьвена. Шумуд йисар я газетди чалан женг чугваз. Заз чиз, «ИкI лугъумир, икI лагъ», «ИкI кхъимир, икI кхъихъ», «Рикел хуьх!» хътин рубрикайрик кваз гузвай макъалаяр чал чириз кланзавай гьар са кас патал хъсан тарсар я.

Хайи чалал кел-кхъин чирун четин кар туш. Макъалада кхьенвайвал, кваз такъун тахъайтла. Дидед чал кваз такъун анжах усал инсанрин крар я. Ихътинбуру хайи диде-бубани кваз къадач. Абуруз лезги лугъун эсиллагъ дуьз туш. Вучиз лагъайтла халисан лезги садрани вичин чалаз хиянат

ийидач. Зи рикел чи халкъдикай къиметлу малуматар гайи И.Пантохован гафар хъсандиз алама: «Лезги санал акъвазнавай са шумуд касдал дуьшуьш хъайила абурун арада вичин тек са ватангъли аваз хъайитлани, адахъ галаз гъасятда лезгидалди рахада». Им лезгиди вичин чал гьикI вине къазватла къалурзавай хъсан мисал я.

Играми редакция! Заз ихътин теклиф гуз кланзава: макъаладин къил рубрикадиз элкьуьрна и тема давамарун. Гьар гьилера газетда «Ваз лезги чалал кхъиз чизвани?» гафар акурла са бязибуруз таъсир тавуна жеч.

Агъмед АГЪАМУРАДОВ,
Баку

КЪАЙГЪУ КЪАЛУРЗАВА

Алай йисан 21-июндиз Дагъустан Республикадин эцигунрин министр Малик Баглиева Храхуба ва Урянуба хуьрерин са къадар агъалийриз квалерин сертификатар вугана. Сифте яз сертификатар винидихъ тварар къур хуьрерин Азербайжандай къуч хъайи 20 лезги хизанди къачуна.

Квалериз игътияж авай хизанрин къадар лагъайтла, 183 я. Икъван гъагъди 113 хизанди арзаяр

ганва. Мукъвал вахтара амай агъалийризни сертификатар вугуда.

Храхуба ва Урянуба хуьрерай къуч хъанвай хизанрин квалерин меселаяр гъалун патал Россиядин гьукуматди 200 миллион манат, Дагъустандин гьукумтади 10,5 миллион манат пулунин такъатар чара авуна.

«САМУР»

“САМУР ДИН” МЕКТЕБ

Садбуру лезги чӀалаз «паласа» гаф урус чӀалай атанвайди я лугъузва ва гъавилей чна урусрин «полоса» гафуникай и жуьреда менфят къачузвайди къалурзава. Им эсиллагъ дуьз фикир туш.

«Палас» гафунин этимология чирун патал чи чӀалан «пал» гафуниз вил вегъен. И гафунихъ къве мана ава: 1) Са низ ятӀани ганвай ва я къилди чара авунвай мулк. 2) Тум цанвай чка. Инкъилабдилаи вилик урус пачагъдин буйругъдалди хуьруьн умуми мулкуникай чара авуна къилдин девлетлу лежберриз мулкар гудай. Пачагъдин гьукуматдин метлеб гъахътин лежберрикай пачагълугъдиз даях, куьмек жедай кулакар, хуьруьн девлетлуяр арадал гъун тир. А чӀавуз къилди чара авунвай ихътин мулкуниз «пал», гъафвилдин къадарда «палар» лугъудай. Гуьгъуьнлай палаз кӀвалахиз феибуру ина са къадар хуьрерни кутунай. Абуруз палаз феибур, цийи хуьруьз Палаз лугъудай.

Гунугин падежда менфят къачунвай

ПАЛАСА

ЧИ ГАФАР

и гафунин эхиримжи сес /з/ гуьгъуьнлай рахунра вансуз /с/ сесиналди эвез хъана. Ахпа гафунин эхирдихъ /а/ сесни гилигна. Гъа икӀ, «пал» гафуникай «палаз», «паласа» гафар арадал атана. Чи фольклорда и гафунин пуд жуьрени дуьшуьш жезва. Месела: 1) «Палаз феийи кӀани къелем, Зи вил ама рекъерал ви...» 2) «Паласадавай къембидин тар, Къушар алаз атӀумир яр...» 3) Дагъларихъай атай шагъвар, Паласада акъваз хъана...»

Микротопоним ва ойконим хъизни и гаф къве жуьреда къелемдиз къачунва: «Палас» ва «Паласа». Профессор Р.И.Гъайдарава «дугун», «ягъв», «гъуьне», «кал», «сув», «къер», «къеле» ва маса ихътин гафар хъиз, «паласани» адетдин умуми гаф тирди ва адакай са шумуд гафуникай арадал атанвай микротопонимра геноним

хъиз менфят къачузвайди къейд авунва. (Килиг: Гъайдаров Р.И. Введение в лезгинскую ономастику. Махачкала, 1996. Ч. 22). И фикирдихъ галаз тамамвилелди рази хъунухъ мумкин туш. Вучиз лагъайтӀа са береда чи чилерал Палас(а) тӀвар алаз къилди хуьрер арадал атанай. Тарихдин чешмейрай малум тирвал, гъеле 1583 ва 1601-йисара Къубадин Агъбил хуьруьн патав, Паласа лугъудай чкада туьркверинни фарсарин къушунрин арада чӀехи дявээр хъанай. (Килиг: Гасан эфенди Алкадари. Асари Дагестан. Махачкала, 1994. Ч. 60-61).

Аквазвайвал, урусар чи чилерал къведалди чяхъ «паласа» гаф авай ва и гафунин «полоса» гафунихъ галаз са алакъани авач. Тарихдин чешмейра Палас(а) тӀвар алай 6 хуьр дуьшуьш жезва. Идалай гъейри чяхъ Агъа Палас, Къулан Палас, Вили Палас, Чехи Палас, Муьшкур Палас, Гелер Палас хътин хуьрерни хъанай.

«САМУР»

РИКӀЕЛ ХУЬХ!

Существительнийрин ва чӀалан маса паярин чкадин секинвилдин IV, къакъатунин IV ва арачивилин III падежрин эхирра хъ гъарф кхьиди, х кхьидач. Месела: *гъил-гъилихъ, гъилихъай, гъилихъди; кӀвал-кӀвалихъ, кӀвалихъай, кӀвалихъди.*

Существительнийрин ва маса гафарин секинвилдин III, къакъатунин III ва арачивилин II падежрин формайра в гъарф кхьиди, г кхьидач. Месела: *вил-вилев, виливай, вилевди, гъил-гъилив-гъиливди; кӀвал-кӀвалив, кӀваливай, кӀваливди.*

Чеб сесерин кӀватӀалар тикрар хъуналди арадиз атанвай тӀебиатдин къетӀен сесериз ухшар авай гафар арада дефис аваз кхьиди: *дарам-дурум, лухъ-лухъ, леш-реш, итӀи-битӀи, ларахъ-лурухъ, тармар* ва мсб.

Къурулушдик суффикс -лугъ квай къуллугъ, пачагълугъ ва сагълугъ гафар квачиз, амай дуьшуьшра существительнийяр эхирда х аваз кхьиди. Месела: *буллух, къумлух, къашилух* ва мсб.

Глаголдин къурулушдик суффикс -вал квай гафарин теквилдин къадардин асул падеждилай гъейри, амай вири формайра -вал суффиксдин ачух сес -и сесиниз элкъведа. Месела: *итимвал-итимвили, итимвилез, итимвилдин, итимвиле* ва икӀ мад.

Садра пепейриз мел авуна хуьр кутаз кӀан хъана. Цекверихъ алакъунар авайвилей эцигунриз регъбервал гун гъабурун хиве туна. Цеквери накъвадал чӀугур цийи хуьруьн шикил пепейрин рикӀляй хъана. Гъарада вичелай алакъдай кар гъиле къуна: садбуру кирпичар атӀузвай, садбуру самарни пешер ялзавай, муькуьбуру чил къванерикай михъзавай. КӀвалахзавайбуруз тӀуьн гъазурзавайбуруни авай.

Мел ийизвай пепейриз ял ягъизни чизвай. Эцигзавай хуьруьн юкъвал туькӀуьрнавай майдандал чӀигъичӀигърини цицери писпийрал илигнавай, крчун пепейри къуршахар къазвай. Ахпа майдандиз чепелукъар экъечӀна. Абуру гагъ цавуз акъатиз, гагъ чилел эвичӀиз иер къуьл авуна.

Чижерни пепейриз мумадикай жуьреба-жуьре затӀар расиз чирзавай. Жерг яна ацукънавай кӀазарини хуьшрекани цийи кӀвалерин дакӀларар патал пердеяр хразвай, хенцери абурук сачахар кутазвай. Цинцихди пепейрин шарагар далудал акъадарна авадарзавай. Шурван пепеди пешерикай раснавай къапара аваз муькуь пепейриз цуькверин миже пайзавай.

Тек са бугъубугъар садавни агатзавачир. Пепейрини цеквери санал ийизвай кӀвалахар аквиз пехилвалзавай абуру. Са карни тийиз идакай-адакай ягъанатзавай. Пепейривай абурун и крар эхиз хъанач. «КӀвалахиз кӀанзавачтӀа, алад инлай!» садавни лагъайла бугъубугъар гъавалат хъана абурал. Са гужуналди катай пепейри валара чуьнуьх хъана пешерин арайрай чпи четинвилелди эцигай кӀвалер уфни талана чукӀурзавай бугъубугъариз килигзавай.

– Квез чавай вуч кӀанзава, вучиз гъавалат хъанва чал? – жузуна абуру.

Бугъубугъари хъел кваз жаваб гана:

– Чун кваз къазвачирбурун эхир гъа икӀ жезвайди я. Пуд ийкъалай чун

иниз хтайла майдандал са хара недай затӀар хуьрай. ТахъайтӀа...

Пепейриз гъаф кичӀе хъанвай. Бугъубугъар хъфин кумазни пепейр недай затӀар жагъуриз кӀвачин хъана. Цеквериз бугъубугъарин хесет хъсандиз чизвай: садра абуру лагъайвал авуртӀа, мад гъил къачузмайди туш. Ингъе пепейри цекверихъ яб акалнач. Бугъубугъарин гафунай акъатиз кичӀезвай абуруз.

Пуд ийкъалай бугъубугъар хтана. Чпиз гъазурнавай тӀуьнар тӀимил яз акур абуру пехъи хъана:

– Им вуч я? Идалди чун тух женни?

Килига гила чна вучдатӀа! – лагъана гъужумна абуру пепейрин кӀвалерал.

ВИРИ САД ХЪАЙИЛА

МАХ

Пепейри кичӀела витӀни акъуднач. Абуру кис хъана валарин арадай чпин кӀвалер чукӀурзавай душмандин къушундиз килигзавай.

– Чна квез мад пуд югъ вахт гузва.

Куь кӀвалер хъиз куьн жувни юх хъана кӀанзавачтӀа хъсандаказ гъазурвилер акур, – лагъана хъфена бугъубугъар.

Цеквер чӀалал атана:

– Я пепейр, ша чна вирида санал абурун тарс гун!

– Чавай абурун вагътедай физ женни? – шерзум хъана ветӀер.

– Чахъ абурув къведай гуж авани? – лагъана цицери.

– Санал чавай са вуч ятӀани ийиз жеда! – цекверин килевайда абуру секинарна.

– АкӀ ята чун гъазур я, – лагъана пепейри.

Са шумуд югъ алатна. Рагъ цийиз цавуз хкаж хъанвай. Садлагъана пепейриз цава бугъубугъарин къушун акуна. Абуру пепейрин хуьруьв агакъайла къилин бугъубугъди ван алаз лагъана:

– Гъа, пепейр, къалура кван куь паяр!

Цеквери таран кӀаник пешерив кӀвнавай кӀунтӀ абуруз къалурна.

И гъилера гъаф чӀехи кӀунтӀ акур бугъубугъар разидаказ хуьрена:

– Куь акъул къилиз атанвай хътинди я. И гъилда чна квехъ къадач, ингъе гила чун гъафтеда садра къвервал я. Куь паяр идалай тӀимил хъайитӀа, куь къилел къел регъведа чна.

Пепейри абуру вилив хуьзвай. Бугъубугъарин къушун кӀунтӀунив агатайла абурун винел хуьшрекани хранвай чӀехи са тур аватна. Бугъубугъари туруна къатадардайла цавуз чижерин луж хкаж хъана. Абуру чпин хуртӀумра авай кван вирт бугъубугъарин къилел авадарна. Пепейриз гила кичӀезмачир. Абуру гъиле гъатай кван затӀар бугъубугъарал гъалчиз, абурукай чпин чкӀанвай кӀвалерин гъайиф хкудзавай. Бугъубугъарихъ лагъайтӀа, эвелан гуж кумачир, «чун рекъимир» лугъуз минетзавай гила абуру. Цекверин чӀехиди вилик акъатна:

– Пепейр, акунани квез? Вири сад хъайила, душмандин хура викӀегъдаказ акъвазиз жеда. Чун сад хъаначиртӀа, чна бугъубугъариз ваь, абуру чаз гъад къадай.

Гъа икӀ, пепейри бугъубугъариз гъад къунин хабар вириниз чкӀана. Идалай къулухъ пепейри чпин хуьр генани чӀехиз, генани иердаказ эхцигна.

АЗИЗРИН Севда

ЧИ ИБАРАЯР

• Бишидаз ван хъун – алакатдин кар хъун.

• Ван алачир далдам – хийир-ши-йирдиз бакара текъведай кас.

• Ви писпиди ахпа ванда – вун пашман жеда.

• Къифре тӀеквенда кутун – кӀеве-ра тун.

• Мецикай хамир, рикӀив агудмир – хатур амуькдай гафар талана яргъаларун.

• Пар алай деве – гъар жуьредин зегъметризни азиятриз таб гудай кас.

• Сиве сав къун – чка атайла ра-хун тавун.

• Усалди къени къий, пакани – ферсузди тамукърай.

• Физвай балкандин чӀар атӀун – лап четин чӀавузни угъривал ийиз алакъун.

• Фу япарив незвач – ви гъерекатрикай чазни хабар ава.

• Ял такӀан хъун – пехилвал авун.

• Алидиз хух, дилидиз мух – гъарад са жуьреда гъилиз къачун.

• Береда ацатун – вахтунда хъун.

ТРЕХКРАТНЫЙ ЧЕМПИОН ГЕРМАНИИ

Яшар Салманов сын предпринимателя, выходца из Кусарского района Азербайджанской Республики Акифа Салманова. Яшар является студентом четвертого курса Дрезденского Технического Университета в то же время он обладатель 3-го Дана по Ju-Jitsu, а также тренер и арбитр в данной спортивной дисциплине.

После вынужденного полугодового перерыва из-за операции на челюсти, Яшар стартовал в начале мая прошлого года на открытом чемпионате первенства Франции, где занял третье место. Затем стал бронзовым призёром чемпионата Европы в Боснии, а уже в июне - бронзовым призёром чемпионата мира в Колумбии.

2018-й год выдался для Яшара богатым на достижения: он стал чемпионом восточной Германии.

Позже, 1-3 июня, на чемпионате

Европы в Польше он занял третье место. На чемпионате Германии, проходившем 16-17 июня в городе Бернау, недалеко от Берлина, Яшар вновь стал чемпионом Германии, уже в третий раз. Все четыре боя он выиграл досрочно, не оставив соперникам никаких шансов. Сейчас Яшар готовится к чемпионату мира, который должен состояться 24-25 ноября в Швеции.

Ju-Jitsu является современным видом боевых искусств, создан в 1969 году по заказу МВД Германии для полицейских, на базе карате, дзюдо, айкидо и бразильского джиу-джитсу. Со временем стал очень популярным во всём мире.

Желаем молодому спортсмену покорения новых спортивных вершин!

Рамиль АЛХАСРИН

ГАФАРГАН

Батин	– сурун кьен
Батинда	– гьакъикьатда
Бацлу	– гьвечи гам
Баяш	– тьебиатдин секин гьал
Бушкьуьнар	– недай хьчарин жуьре
Варвар	– хьипрен шараг
Виргьи	– иволга
ВупI	– дамах, фурс
Гадрамус	– вацун кьван
Гидгун	– ацун
Зебердас	– чьехи беден авай
КьантIар	– чарчар
Кьеркьер	– скворец
Кьурун	– кьайи авун
Махьван	– апельсин
Ментешвал	– кьайдасузвал
Пчиргьан	– балкандин кьвачиз акьятдай хер
Пшекь	– кьелечI лаваш
ШепI	– сун гьаларикай хранвай гьвечи чанта
Турфу	– пирог
Уьзуьр	– купул
Фесигь	– оратор
Хун	– яцлу агь
Ценкь	– силле
Цидгьем	– планка
Элкьуьраг	– отвёртка

ОТГОЛОСКИ КАВКАЗСКОЙ ВОЙНЫ

Военные способности лезгин далеко превосходят способности их соседей чеченцев; все известные предводители – Кази-мулла, Гамзат-бек, Сурхай (отличившийся при защите Ахульго, где и был убит), Али бек, Ахверды-Магома, Хаджи-Мурат и сам Шамиль были лезгины. Все важнейшие предприятия начинались и совершались в Дагестане... Соображения лезгин здравы, дальновидны и всегда основаны на знании обстоятельств. Когда опасность угрожает какому-нибудь их пункту, тогда они неожиданно бросаются в противоположную часть нашего края, которая наиболее обнажена, и таким образом отвлекают туда наши силы; когда заметят, что средства наши для прикрытия края ограничены, они делают одновременные вторжения с нескольких сторон или появляются на таком пункте, где их вовсе не ожидают и куда мы послать не можем.

При атаках лезгины не столь быстры и дерзки, как чеченцы, но зато превосходят их стойкостью и в крайних случаях решимостью; при защите селения они постоянно страшны, и если уж раз решились держаться, то каждый дом оспаривают до последней крайности. Чеченцы более способны к удалым набегам, но война лезгин всегда положительна и сопровождается важными целями завоевания.

При вторжениях в места их жительства они смело встречаются в крепких позициях, усиленных за башнями, каннами с навесом (блиндажом) для защиты от гранат; занимают пещеры, овраг переправы через реки и дерутся с удивительной решимостью. На позициях же некрепких или удобообходимых почти вовсе не дерутся, на озобы наши и партии фуражиров редко попадают.

Шамиль – гений. Если б он родился где-нибудь в другом месте, например,

во Франции – он бы потряс мир. В истории он станет наряду с Чингисханом и Тамерланом, и нет сомнения, что он был бы ими в действительности, если бы судьба не свела его с могущественною монархией, борьба с которой не может быть успешна. Успехи оружия и энергия настоящих действий на Кавказе смирят этого грозного владыку гор; с гибелью или с смертью его война должна кончиться, потому что есть много данных предполагать, что ему не будет преемников. Такие люди рождаются веками и вызываются на поприще обстоятельств, которые не часто повторяются.

Н. А. ОКОЛЬНИЧИЙ,
генерал-майор, публицист

Хаджи Мурад был одним из гениальнейших (конечно, в своем роде) самородков. Сказать, что это был храбрец и удалец из самых храбрейших и удалых горцев, – значит еще ничего не сказать для его характеристики: бесстрашие Хаджи Мурада было поразительно даже на Кавказе... Он был необыкновенный вождь кавалерии, находчивый, предупредительный, решительный в атаке, неуловимый в отступлении... Бывали моменты, когда этот витязь держал как на сковороде столь умных полководцев, какими были князь Аргутинский-Долгоруков и князь М. С. Воронцов.

А.Л. ЗИССЕРМАН,
военный историк Кавказа

Я здесь первый и один по сие время восстал против пагубных военных дей-

ствий на Кавказе и от этого вынужден покинуть край. Наши действия на Кавказе напоминают все бедствия первоначального завоевания Америки испанцами; но я не вижу здесь ни подвигов героизма, ни успеха завоеваний Писарро и Кортеса. Дай Бог, чтобы завоевание Кавказа не оставило в русской истории кровавого следа, подобного тому, какой оставили эти завоеватели в истории испанской.

РАЕВСКИЙ,
Генерал-лейтенант Н. Н.

Неужели тесно жить людям на этом прекрасном свете, под этим неизмеримым звездным небом? Неужели может среди этой обаятельной природы удержаться в душе человека чувство злобы, мщения или страсти истребления себе подобных?

Война – такое несправедливое и дурное дело, что те, которые воюют, стараются заглушить в себе голос совести.

Л. Н. ТОЛСТОЙ,
«Набег»

В отношении военной энергии сравнить кавказских горцев с алжирскими арабами или кабилами» из которых французское красноречие сделало страшных противников, может быть только смешно. Никогда алжирцы ни в каком числе не могли взять блокгауза, защищаемого двадцатью пятью солдатами.

Адыги и лезгины брали гольми руками крепости, где сидел целый кавказский батальон; они шли на картечь и штыки неустрашимых людей, решивших умереть до одного, взрывавших в последнюю минуту пороховые магазины, и все-таки – шли; заваливали ров и покрывали бруствер своими телами, взлетали на воздух вместе с защитниками, но овладевали крепостью.

Р. А. ФАДЕЕВ,
генерал-майор,
военный-историк и публицист

ELAN

“Samur” qəzeti redaksiyasına ləzgi, Azərbaycan və rus dillərini mükəmməl bilən, kompyüterdə işləməyi bacaran savadlı və məsuliyyətli işçi tələb olunur.

Telefon: 432-92-17

ВНИМАНИЮ ЧИТАТЕЛЕЙ!
В районах республики на газету “Самур”

можно подписаться коллективно и индивидуально в любое время.

Годовая подписка составляет 15 манатов.

Справки по телефону: 432-92-17

САМУР
Baş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA

Redaksiyamızın ünvanı: AZ 1073
Bakı, Mətbuat prospekti,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
www.samurpress.net
www.sedagetkerimova.com
e-mail:sedagetkerimova@gmail.com

Hesab nömrəsi:
26233080000
“Kapital bank”ın 1 saylı
Yasamal filialı
kod 200037
VÖEN 130024708

Qəzet Azərbaycan
Respublikasının Mətbuat
və İnformasiya Nazirliyində
qeydə alınıb.

Qeydiyyat nömrəsi - 78

İndeks: 5581
Sifariş: 1926
Tiraj: 2000
Tel:(012)432-92-17

“Azərbaycan” nəşriyyatında çap olunmuşdur.